

УДК 272(477.7)«1920-1930»(045)

В. П. Ганзуленко,*кандидат історичних наук, заступник директора з навчально-виховної роботи, викладач історії**Запорізька ЗОШ I-III ступенів № 103*

СОЦІАЛЬНЕ СЛУЖІННЯ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У 20-30-Х РР. ХХ СТ.

У статті проаналізовано соціальне служіння Римо-католицької церкви у складних суспільно-політичних умовах 20-30-х рр. ХХ ст. Мирське служіння, добродійна діяльність, задоволення життєво необхідних потреб людини, духовне відродження й гармонійний розвиток кожної особистості визначаються основними складовими соціального служіння церкви у досліджуваній період, особливо під час Голодомору 1932–1933 рр.

Ключові слова: *Римо-католицька церква, соціальне служіння, Південь України.*

The Social service of the Roman Catholic Church in the South of Ukraine in 20-30-ies of the 20th century

The article is devoted to questions of social service of the Roman Catholic Church in the difficult socio-political conditions of the 20-30-ies of the 20th century. The article analyzes the main vectors of social work of the Church. The author notes that despite numerous prosecutions by the Soviet authorities the Roman Catholic Church continued to bear its social service in the lands of southern Ukraine. Mercy, charity, the satisfaction of needs of human spiritual revival and harmonious development of every person is determined the key tasks of the Church within the period under study.

Creating of charitable organizations, women, youth, children's clubs and associations of the Roman Catholic Church sought to meet the social needs of parishioners, but also to ensure that it continues functioning at post-Soviet territories. At the same time, the author draws attention to the fact that the Soviet government substantially restricted the development of religious life in the region. The social activity of the Church subject is to clear regulation by the authorities. The priests were forbidden to carry out religious instruction and education of minors. Leading source of faith and religious education is now becoming a family.

The article notes that an outstanding role in the social service of the Church belonged to the women who fulfill their duty within the family. They took on the challenging function of the spiritual upbringing of the younger generation. In the family circle, they introduced the children with the basics of the Catholic faith, giving them spiritual guidance, taught confessional traditions.

Women have served an important mission within religious communities. The members of the community were provided spiritual and psychological help, who contributed to the adaptation converts the parishioners, visited the sick and the needy, helped conduct religious services helped to maintaining the spiritual connection between members of a religious community. The author come to the conclusion that due to the selfless social service of women not only maintained a spiritual atmosphere in the parish were kept, and religious traditions, but also to ensure the vital activity of the Church as a whole. Unconditional manifestation of the social service of the Roman Catholic Church was the organization of famine relief during the Holodomor of 1921-1923 and 1932-1933, the Ordinary laity, the priests, the international charity and the Roman Catholic charitable organizations by all possible means tried to help the starving people of the South of Ukraine.

The author notes that the repression of the second half of the 30-ies of the 20th century against the clergy and believers, were directed by the Soviet government on the final liquidation of the Roman Catholic Church and the deprivation of her social influence.

Key words: *Roman Catholic Church, social service, the South of Ukraine.*

Історія діяльності Римо-католицької церкви (РКЦ) в Україні належить до тих питань, які не втрачають своєї актуальності. Можливість доступу до раніше закритих архівних джерел відкриває перед сучасними дослідниками нові аспекти діяльності цієї конфесії. Сьогодні з'являються дослідження, які поглиблюють наші знання про історію розвитку римо-католицизму як у цілому, так і в окремих регіонах України зокрема, розкривають особливості державно-церковних відносин, характеризують міжконфесійні зв'язки, досліджують вплив етнічних чинників на розвиток конфесійного життя. Значна увага в цих студіях приділяється питанню функціонування церкви у складних суспільно-політичних умовах 20-30-х рр. ХХ ст.

Вітчизняними дослідниками Е. Бистрицькою, О. Пасечником, Н. Рубльовою, О. Сиротою, Г. Стронським та іншими проаналізовано особливості функціонування Римо-католицької церкви в умовах жорсткої антицерковної політики, розкрито форми та методи боротьби владних структур із цією конфесією, з'ясовано трагічну долю римо-католицького духовенства та мирян у часи масових репресій.

Водночас, питання соціального служіння церкви, яке, на нашу думку, було запорукою збереження конфесійної ідентифікації РКЦ на території підрадянської України у досліджуваний період, не знайшло належного наукового висвітлення.

Метою статті є дослідження особливостей соціального служіння Римо-католицької церкви в умовах суспільно-політичної ситуації 20-30-х рр. ХХ ст. на прикладі Південної України.

Утвердження радянської влади супроводжувалося безкомпромісним наступом на позиції релігії з метою її цілковитої елімінації із суспільного життя. Римо-католицька церква не стала винятком: свавільне закриття костелів, утиски та переслідування священників і віруючих, цілковитий контроль релігійного життя – усе це було відзеркаленням запровадження антицерковної політики.

Однак, навіть за таких складних умов церква продовжувала виконувати свої душпастирські функції, спрямовані на задоволення життєво необхідних потреб, духовне відродження й гармонійний розвиток кожної особистості. Своїм головним соціальним завданням РКЦ вважала милосердницьке служіння з його матеріальною та духовною складовими. Зазначимо, що його матеріальна складова у католицькій благодійній практиці спирається на так звані «справи милосердя для тіла», які передбачають нагодувати голодного, напоїти спрагло, одягнути голого, прийняти мандрівника у свій будинок, провідати хворого, відвідати ув'язненого та поховати покійного.

У свою чергу «справи милосердя для душі» спрямовані напоумити грішника, навчити неосвіченого, дати добру пораду тому, хто має сумніви, втішити стурбованого, терпляче переносити тяготи долі, прощати від усього серця образи, молитися за живих і померлих. Відтак, милосердна діяльність Римо-католицької церкви на Півдні України у досліджуваній період передбачала не лише благодійну допомогу нужденним, а перш за все, культурно-освітній розвиток віруючих, особливо дітей та молоді.

Сама можливість виховання підростаючого покоління в душі християнського віросповідання була вкрай важлива для католиків, адже сприяла збереженню потенціалу подальшого розвитку римо-католицьких громад і самої церкви в цілому. Водночас, держава ускладнювала процес релігійного навчання й виховання дітей та молоді численними перешкодами. Відповідно до декретів радянської влади «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви» і «Про передачу всіх учбових закладів у ведення Відділу Просвіти», всі навчальні заклади, які утримували римо-католики, зокрема школи, реальні та класичні училища, пансіони, духовні училища й семінарії, передали державі й перетворили на загальноосвітні школи, у яких заборонялося викладання віровчень та виконання релігійних обрядів.

Також радянська влада заборонила діяльність недільних шкіл при костелах, оскільки вбачала в цьому порушення декрету «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви». 21 січня 1921 р. радянським урядом було видано спеціальну інструкцію, згідно з

якою викладання віровчення неповнолітнім дозволялося лише в межах власної сім'ї. Певний час органи влади розглядали можливість викладання релігійної освіти сторонніми особами, але за умови навчання не більше 3-х дітей, однак пізніше ця можливість була повністю скасована. Право на виховання та навчання неповнолітніх залишилось тільки у членів родини «без участі у ньому сторонньої особи» [13, арк. 26].

Проте навіть такими радикальними методами неможливо було знищити століттями сформовані традиції й звички. Релігійне навчання таємно існувало в католицьких селах Південної України ще до кінця 20-х років.

Відомо, що 1923 р. у м. Одесі при кафедральному соборі Успіння Пресвятої Діви Марії працювали початкова школа та будинок пристарілих [14]. Майже до 1924 р. нелегально діяла Духовна семінарія Тираспольської дієцезії, яка була переведена до Одеси за наказом Тираспольського єпископа Й. Кесслера після революції 1917 р. [4, с. 69].

Ще одним важливим напрямом духовного виховання дітей у римо-католицьких родин було відвідання ними богослужінь та молитовних зібрань. Але реалізація цієї практики також ускладнювалась позицією місцевих органів влади. Перевищуючи межі своїх повноважень та порушуючи права віруючих, вони забороняли участь дітей у духовних зібраннях.

Присутність дітей під час літургійного служіння або їхня участь у будь-яких релігійних обрядах трактувалася владою як «розбещення неповнолітніх». У свою чергу до священників, які допускали дітей до богослужінь, застосовували кримінальну відповідальність.

Так, за звинуваченнями у церковному навчанні та релігійному розбещенні неповнолітніх протягом досліджуваного періоду до суду притягувалися патери Йоган Бак, Олександр Фрізон, Алоїзій Окс та інші. Зокрема, приводом до арешту О. Фрізона стала згода священника на прохання неповнолітнього юнака приготувати кадильню й запалити свічки під час богослужіння [2, с. 429].

Отже, починаючи з середини 20-х рр. ХХ ст. функції духовного виховання та просвітництва РКЦ були суттєво обмежені радянською владою. Єдиним джерелом віри та релігійного навчання в цей час стає родина.

Непересічна роль у соціальному служінні церкви належала жінкам, які виконували своє служіння всередині родини. Жінки не лише вели домашнє господарство, але й підтримували релігійні традиції як у своїх сім'ях, так і в римо-католицьких громадах загалом.

В умовах ліквідації церковного навчання та заборони неповнолітнім брати участь у духовних зібраннях саме жінкам належала складна функція духовного виховання підростаючого покоління. У родинному колі вони знайомили дітей із основами католицької віри, давали їм духовні настанови, навчали конфесійним традиціям.

Важливу роль виконували жінки і в середині релігійних громад, оскільки вони брали активну участь у повсякденному житті парафій. Вони надавали духовну та психологічну допомогу членам громади, сприяли адаптації новонавернених парафіян, відвідували хворих та нужденних, допомагали в проведенні богослужінь, сприяли підтриманню духовного зв'язку між членами релігійної громади. Завдяки їхньому самовідданому служінню підтримувалась духовна атмосфера в парафіях та зберігались релігійні традиції, що сприяло життєдіяльності як громад, так і церкви в цілому.

Зокрема, настоятель костелу в с. Киселівка, що на Миколаївщині, Йосип Барановський, передчуваючи закриття костелу, навчив декількох найбільш набожних парафіянок таїнству хрещення дітей. Після арешту ксьондза Барановського, не зважаючи на небезпеку, вони таємно збиралися у приватних будинках на молитви або проводили інші богослужіння. Завдяки цьому релігійне життя в Киселівці не лише не згасло, але й сприяло християнській ініціації наступних поколінь [14]. Подібна практика була типовою для багатьох католицьких парафій Півдня України, що дозволило зберегти духовні традиції католицької віри навіть за часів сталінських переслідувань.

З метою поширення католицького віросповідання та залучення молоді до церковного життя, РКЦ сприяла створенню різноманітних жіночих і молодіжних гуртків та організацій. Так, у 1926 р. ксьондз Франц-Ксавелій Кун отримав офіційний дозвіл на функціонування в Запорізькій окрузі двох жіночих гуртків – «Діти Святої Марії» та «Сестри-богомолки». Подібні релігійні організації у своїх парафіях організували священики Миколаївського та Маріупольського округів [1, с. 198]. Парафіянками Марією Баллог-Білоусовою та Вікторією Сілковською при херсонському костелі був організований гурток «Рожанець», який мав на меті не лише залучити жінок до релігійної діяльності, але й надавати одна одній різноманітну допомогу, зокрема й матеріальну [10, с. 49]. Гуртки рукоділля для дівчат у середині 1920-х рр. діяли при римо-католицьких громадах Одещини [268, с. 198].

Окрім виховної функції жіночі гуртки здійснювали й місіонерську діяльність, мета якої полягала у включенні до церковного життя охо-

чих прийняти католицизм та новонавернених католиків, наданні їм допомоги у формуванні змісту та стилю життя, катехизація парафіян.

Особливе місце у духовному вихованні підростаючого покоління посідали дитячі та молодіжні музичні гуртки, у яких юні римо-католики навчалися співам та гри на музичних інструментах. Адже саме музика та співи відігравали ключову роль у католицьких богослужіннях. Вони виступали одним із засобів пізнання віровчення. Відомо, що у середині 20-х рр. ХХ ст. такі молодіжні гуртки хорового співу та гри на музичних інструментах діяли на Миколаївщині та Одещині [1, с. 198].

Проте, починаючи з 1929 р., законодавчими актами радянської влади діяльність жіночих, дитячих, молодіжних та інших гуртків й організацій при релігійних об'єднаннях була заборонена.

Згорання роботи зазначених римо-католицьких дитячих, молодіжних та жіночих гуртків мало деструктивні наслідки та призвело до деформації гармонійного розвитку як безпосередньо релігійних громад, так і самої церкви.

Ще одним напрямом соціальної діяльності Римо-католицької церкви у досліджуваний період на Півдні України було місіонерство. Однак, як і релігійне навчання, місіонерство зазнало в радянські часи суттєвих обмежень.

На початку 20-х рр. ХХ ст. більшовики заборонили діяльність католицьких місій на території СРСР. Такі місіонерські організації як Конгрегація святого Вікентія де Поля, Орден єзуїтів (Товариство Ісуса) та інші змушені були припинити свою діяльність, принаймні легально, на теренах Радянського Союзу.

Після невдалої спроби представника Святого Престолу, єпископа Мішеля д'Ербінї, у 1925-1926 рр. відновити правовий статус католицької місії у СРСР, пристосувавши до політичних реалій, – Римо-католицька церква стала залучати до місіонерської діяльності на Півдні України місцевих священиків та парафіян.

Здійснюючи душпастирську роботу у своїх парафіях, священики мали сприяти приєднанню до церкви нових віруючих. Під час проповідей вони закликали своїх парафіян усіляко сприяти РКЦ у поширенні католицького віровчення задля його збереження. Священним же обов'язком кожного парафіянина було надання допомоги церкві у її служінні. З метою поширення віровчення миряни здійснювали агітаційну роботу, розповсюджували літературу церковного змісту, організовували групи взаємодопомоги тощо.

Водночас, подібна місіонерська діяльність активних членів релігійних громад ставала приводом для їхнього переслідування радянською владою. Так, наприкінці 1937 р. лише на Херсонщині у с. Преображенка Чаплинського району заарештували за проведення релігійної агітації віруючих Ядвігу Сохацьку, Андрія Скрипку, Софію Рудковську, Тимофія Рудницького. Подібна доля на початку 1938 р. спіткала і парафіян Цареводарівської релігійної громади Білозерського району Яна Сосиновича та Катерину Шкарбуль. У с. Костирка Бериславського району за релігійну агітацію заарештували парафіянку Християну Таубергер. Згодом більшість із них за вироком суду були розстріляні. Таким чином, з другої половини 20-х рр. апостольство на землях Південної України стало прерогативою, в першу чергу, самих священників.

Найпоширенішим проявом соціального служіння Римо-католицької церкви у досліджуваний період була благодійницька діяльність. Як уже зазначалося, допомога нужденним та знедоленим є одним із ключових положень католицизму. Не зважаючи на те, що благодійні товариства, лікарні, їдальні, пансіони, богадільні, які існували та якими опікувалася РКЦ на Півдні України у дореволюційні часи, припинили свою діяльність, римо-католики продовжували збирати кошти та надавати адресну допомогу найбільш нужденним членам громад. Навіть існування самої церкви та релігійних громад залежало від благодійних внесків парафіян, адже римо-католицькі громади мали сплачувати численні податки, платити за оренду та утримання релігійних приміщень. За рахунок благодійних коштів вони оплачували священникам проведення богослужінь та церковних таїнств, допомагали патерам за потреби винаймати житло, надавали взаємодопомогу членам громад, відправляли посилки засудженим римо-католицьким священникам та віруючим.

Так, згідно з кошторисом Запорізької римо-католицької громади за друге півріччя 1925 р. віруючі добровільно пожертвували парафії під час богослужінь 24 крб. 11 коп. та під час проповідування місіонерів 12 крб. 20 коп. У першому півріччі наступного року сума благодійних пожертвувань парафіян значно зросла та становила 96 крб. 82 коп. Через рік, на 1 липня 1927 р., цей показник склав 94 крб. 61 коп. [3, с. 13–14].

Починаючи з кінця 1927 р., через погіршення матеріального становища мирян, розмір пожертвувань поступово скорочувався. На початок 1929 р. розмір пожертвувань скоротився на понад 50%.

Зазначимо, що значну частину зібраних коштів парафіяни витрачали на оплату священикам за проведення богослужінь – у громади не було власного священика і його доводилося запрошувати із сусідніх округів. Оплата одного богослужіння в середньому становила 25–30 крб. Водночас, для священиків, які були позбавлені соціальних прав та визнані «нетрудовими елементами», отримання плати за здійснення релігійного культу доволі часто було фактично єдиним засобом існування.

На прикладі тієї ж Запорізької римо-католицької громади можемо говорити про існування у релігійних спільнотах кас взаємодопомоги. Так, згідно з кошторисом громада неодноразово надавала матеріальну допомогу або позичала кошти своїм парафіянам. Зокрема, у березні 1926 р. громадою було надано «взаємозворотну допомогу» Купріяну Якшті у розмірі 50 крб., наприкінці грудня 1927 р. – Йосипу Галасу у розмірі 20 крб. [3, с. 13–14].

За рахунок благодійних коштів здійснювалося утримання причту та церковних споруд, поточний ремонт будівель. Однак через утиски та переслідування з боку влади активним членам релігійних громад часто доводилося утаємничувати свою діяльність і застосовувати конспірацію.

Так, за твердженнями парафіянки херсонської римо-католицької громади Вікторії Сілковської, у листах і розмовах віруючі стали називати костел у м. Херсоні «будинок бабусі». А коли на ремонт костелу необхідно було зібрати кошти, то писали чи говорили: «На ремонт бабусиною будинку потрібні гроші» [10, с. 48].

Отже, благодійницька діяльність Римо-католицької церкви на Півдні України у досліджуваній період була не лише обов'язковою частиною релігійного віровчення, але й сприяла збереженню релігійного життя в регіоні, ставала запорукою існування і самої церкви.

Милосердницька робота, з його матеріальною і духовною складовими, була головною дієвою функцією соціального служіння Римо-католицької церкви і під час голодоморів 1921-1923 рр. та 1932-1933 рр. Церква прагнула допомогти своїм віруючим у часи лихоліття, спричиненого свавіллям радянської влади.

Римо-католицькі благодійні організації, зокрема – «Карітас-Фербанд», «Організація Святого Йосифа» та інші, сприяли наданню віруючим не лише фінансової, але й моральної допомоги. Ці організації підтримували римо-католицьке населення Південної України, надсилаючи голодуючим грошові перекази, пакунки та бандеролі з харчами.

Суттєву допомогу голодуючим католикам надавали і благодійні організації Німеччини, а саме: «Брати у нужді», «Фаст і Бриліант», «Центральний комітет німців Чорномор'я», «Комісія з пересилки пакетів до СРСР» та інші. Так, компанія «Брати у нужді» ініціювала у 1932–1933 рр. у Німеччині збір коштів для голодуючих німців України. Члени організації випускали брошури та друкували статті в газетах із закликами допомоги етнічним німцям на підрадянських територіях.

Завдяки зусиллям Римо-католицької церкви на початку 1933 р. у м. Відні під керівництвом кардинала Теодора Іннітцера був створений Міжконфесійний і наднаціональний комітет допомоги, який разом із компанією «Брати у нужді» здійснював гуманітарну місію, надсилаючи гроші та продукти харчування голодуючим.

Через невизнання радянською владою масштабів голоду 1932–1933 рр. та заборону поставок гуманітарних вантажів з-за кордону німецька компанія «Фаст і Бриліант» організувала доставку продовольчих посилок на індивідуальні адреси голодуючих німців.

Матеріальну допомогу німцям-католикам Південної України надавали родичі, котрі мешкали за кордоном. Вони перераховували гроші у твердій валюті на рахунки фірми Торгсін (торгівля з іноземцями), потім надсилали квитанцію до СРСР, де за цією нею віруючі могли отримати дефіцитні товари у представництвах Торгсину.

За сприяння Римо-католицької церкви здійснювала пересилку товарів та грошей нужденним німцям і «Комісія з пересилки пакетів до СРСР». Чимало листів Комісія отримувала від німців-католиків з Південної України. Текст прохань про допомогу в них був майже однаковим. Так, у листі Льва Кауля значилося: «Вельмишановне Товариство! Я, який нижче підписався, Кауль Лев Георгсон, католик. Мешкаю в Долгінцевому, знаходимося у безвихідному становищі. Моя родина з 6 душ без ніякої допомоги. Тому звертаюсь до Вас, Вельмишановне Товариство, прошу, щоб допомогли мені і моїй родині врятуватись. Прошу слати [допомогу] на нижчеподану адресу. До всіх Вас із пошаною Кауль Лев Георгвіч. Моя адреса: Криворізький округ, ст. Долгінцеве, Німецька вулиця, № 17. 27 жовтня 1933 р.». Подібне прохання було й у зверненні Адольфа Труде: «Товариству висилки допомоги до УРСР. Фаст і К. Оцим прошу, я Адольф Труде, Німецьке товариство. Якщо можливо було б переслати мені допомогу, бо ж я безземельний і маю родину з 5 душ. Якщо тільки можливо, бо ж ми все-таки є християни. 31 жовтня 1933 р. Адольф Труде» [5, с. 84].

Маємо також зауважити, що допомога від німецьких благодійних організацій надходила не лише етнічним німцям, але й тим, кого ті рекомендували – полякам, чехам, українцям та представникам інших національностей.

Допомогу римо-католикам Півдня України під час голоду 1932-1933 рр. окрім благодійних організацій надсилали і пересічні небайдужі віруючі РКЦ із Німеччини, Австрії, Польщі та інших країн.

Варто наголосити, що надання допомоги голодуючим римо-католикам відзначалося особливою щирістю та супроводжувалося духовною турботою про кожного парафіянина. Пакунки, надіслали віруючим, окрім харчів та грошей досить часто містили листівки зі словами підтримки та молитви. Згодом такі листівки стануть «доказами» у сфабрикованих проти римо-католиків справах під час репресій кінця 30-х рр. ХХ ст.

З метою надання допомоги своїм віруючим Римо-католицька церква співпрацювала з представниками інших конфесій. Як вже зазначалося, нею спеціально був створений Міжконфесійний і наднаціональний комітет допомоги. Найбільш активно у своїй діяльності комітет співпрацював із протестантами. Так, у 1932 р. Костніцьке об'єднання, яке опікувалося чеськими колоністами в Україні, чеські євангелісти здійснили акцію з вивезення до Чехословаччини дітей (серед яких були і представники римо-католицького віросповідання) із с. Чехоград що на Мелітопольщині. Їх відірвали від рідних та близьких, аби врятувати від голодної смерті.

Непересічна роль у справі милосердя під час голоду 1932–1933 рр. належала священникам. Вони допомагали віруючим в отриманні допомоги з-за кордону. Через дипломатичні представництва Ватикану, Німеччини та Польщі вони передавали звернення віруючих про допомогу. Часто траплялося так, що свої власні кошти вони витрачали на те, щоб урятувати своїх парафіян від смерті.

Саме організація допомоги віруючим під час голоду 1932–1933 рр. та звернення до іноземних представництв і благодійних організацій стануть ключовими звинуваченнями римо-католицьких священників у роки репресій. Зокрема, за організацію надання допомоги віруючим під час голоду на Півдні України зазнали репресій патери Йоган Бак, Антон Гофман, Петро Ейзенкрайн, Никодим Іллі, Йосип Крушинський, Михайло Келлер, Рафаїл Лоран, Іван Таубергер, Олександр Фрізон та багато інших.

Починаючи з 1934 р. радянська влада почала обмежувати діяльність іноземних благодійних організацій. У серпні 1934 р. організації

«Брати у нужді» було заборонено здійснювати свою діяльність на території СРСР, а сама робота організації визнана «антирадянською». Наприкінці того ж року в СРСР радянською владою була заборонена і діяльність римо-католицької благодійної організації «Карітас-Фернбанд» та Міжконфесійного і наднаціонального комітету допомоги. Невдовзі було заборонено і торгівлю з іноземцями. Самих же віруючих за отримання іноземної допомоги влада жорстоко переслідувала, застосовуючи до них репресії.

Отже, незважаючи на численні утиски та переслідування з боку радянської влади, Римо-католицька церква продовжувала своє соціальне служіння на землях Південної України. Милосердницька робота, духовний розвиток та задоволення життєво необхідних потреб особистості залишалися її головними завданнями церкви у 20-30-х рр. ХХ ст. Створюючи благодійні організації, жіночі, молодіжні, дитячі гуртки та об'єднання, Римо-католицька церква прагнула задовольнити не лише соціальні потреби парафіян, але й забезпечити своє подальше функціонування на підрадянських територіях.

Беззаперечним проявом соціального служіння церкви стала організація допомоги голодуючим під час голодомору 1932–1933 рр. Пересічні парафіяни, священники, міжнародні благодійні та римо-католицькі добродійні організації всіма можливими засобами намагалися допомогти голодуючим римо-католикам на Півдні України, намагаючись на нелюдську протидію більшовиків.

Водночас, широке коло питань залишилось поза увагою автора та становить інтерес для подальшого дослідження, зокрема – надання допомоги ув'язненим священникам у таборах, катехізація молодого покоління в умовах тоталітарної системи та інші.

Використані джерела:

1. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.): монографія / Елла Володимирівна Бистрицька. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – 416 с.

2. Влада і костюл в радянській Україні, 1919–1937 рр.: Римо-католицька церква під репресивним тиском тоталітаризму / упоряд. та передмова Н.С. Рубльової // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2003. – № 2 (21). – 508 с.

3. Державний архів Запорізької області, ф. 316., оп. 3, спр. 98.

4. Дзвонковский Р. Римско-католическая Церковь в СССР. 1917-1939. Исторический очерк / Р. Дзвонковский. – Люблин, 1997. – 461 с.

5. Котляр Ю.В. Голодомори 1921–1923 рр. та 1932–1933 рр. на Півдні України: етнічний та міжнародний аспекти. Монографія / Котляр Ю.В., Мі-

ронова І.С. – Київ ; Миколаїв : Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2008. – Кн. 2. – 204 с.

6. Пасечник О.А. Римо-католическая церковь в Каменец-Подольской (Хмельницкой) области в 1920–1941 годах / Олег Анатольевич Пасечник. – Хмельницкий : Издатель ЧП Цюпак А.А., 2009. – 188 с.

7. Рубльова Н. Ліквідація в Україні Римо-католицької церкви (кінець 1917–1937 рр.) / Наталія Степанівна Рубльова // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – № 2/4 (13/15). – С. 311–330.

8. Рубльова Н. Невідома ділянка «Антирелігійного фронту»: Боротьба владних структур УСРР проти Римсько-католицької церкви, 1920-ті роки / Наталія Степанівна Рубльова // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1998. – № 1/2 (6/7). – С. 228–243.

9. Сирота О. Репресії німців за одержання іноземної допомоги: 1934–1935 роки // Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша / Упорядники Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. – Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2010. – С. 600–606.

10. Староселець В. Коли разом із ним померли, то й разом із ним оживем! / Валерій Староселець // Реабілітовані історією. Херсонська область. – Т. 1. – С. 47–50.

11. Стронський Г. Приречена на мовчання: РКЦ на Україні в 20-30-ті рр. / Г. Стронський // Людина і світ. – 1994. – № 3–4. – С. 17–20.

12. Стронський Г. Римо-католицький костюм в Україні у 20-30-і роки ХХ ст. / Г. Стронський // Вісник ТДГУ. – 1996. – №1. – С. 77–86.

13. Центральних державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 5., оп. 2, спр. 2203.

14. Gędłek Ł., Krzyżowski T., Żurek M. Zarys Historii diecezji odeskosymferopolskiej / Ł. Gędłek, T. Krzyżowski, M. Żurek. – Odessa-Kraków, 2011. – 300 s. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://catholic-odessa.info/UA/kuria/historia-UA.htm>